

Családregegybe oltott ügynöktörténet (Szász Miklós György: *Apám darabokban*. Scolar, Budapest, 2016)

Amióta csak napirendre került az ügynöktéma, a magyar társadalom – ezen belül a különböző értelmiségi csoportok – megfigyelésének kérdésköre, azóta láthatunk szépirodalmi jellegű próbálkozásokat is a probléma feldolgozására. Esterházy Péter nagy visszhangot kiváltó írása, a *Javított kiadás* kivételével ezek nem igazán gerjesztettek komoly vitákat, s nem csupán azért, mert megváltozott az irodalom helye, jelentősége, súlya az egyre inkább a média által befolyásolt hazai nyilvánosságban. Esterházy ugyanis erős értelmezői hagyományt teremtett: a morális alapú ítéletalkotás, az erkölcsi prizmán át történő szemlélődés vált követendő alapállássá, s ez óhatatlanul is szűkítette és torzította az értelmezés lehetőségét. Az ügynöki lét és ennek következményei alapvetően ömagukban szemléltetnek, az élettörténet mindent szegletét uraló eseményé váltak, olyan vonatkoztatási ponttá, mely felülír minden más látószöveget. A mából a múltba és a múltba való visszatekintés kényelmes és egyre kevésbé érdekes, sőt egyre természetlenebb nézőpontjává vált ez a megközelítés.

Szerencsére a most bemutatásra, újraolvasásra került kötet alapvetően meghaladta ezt az egyre inkább zsákutcává váló tárgyalási módot, bár teljes mértékben azért nem tudott kilépni a hagyomány árnyékából. Legalábbis az ügynöki tevékenységre vonatkozó moralizáló beszédmód vonzásából nem. Félreértés ne essék, nem azt kérem számon, hogy egy szépirodalmi alkotás erkölcsi értékítéletet fogalmaz meg, inkább a hogyan látom kicsit problémásnak. De nem ez a fontos, hanem sokkal, de sokkal inkább az, hogy Szász Miklós György határozottan és okosan szakított a megkövesült értelmezői hagyománnyal az édesapjáról, édesanyjáról és kétoldali őseiről szóló vaskos családregegyében. Jelen elemzés nem esztétikai szempontú vélemény, ez meghaladná a recenzens képességeit, viszont a kötetrel igenis van dolga a történettudománynak, mert fontos adalékokat tudunk meg általa közelmúltunkról is.

A címben szereplő „apám” Szász György drámaíró, szerkesztő, publicista, a Kádár-korszak második felének fontos értelmiségi közszereplője, akinek neve mára erősen a feledés homályába merült. Az 1930-ban született író a közéleti/politikai gondok iránt határozottan érdeklődő szerző volt, aki saját nemzedékét élénken foglalkoztató kérdésekre kívánt választ találni. Leginkább a különböző népek, vallások, nemzetiségek, mondjuk úgy, kultúrák együttélése foglalkoztatta, ezek jelölik ki életének csúcspontjait is.

Ezekből hármat feltétlenül érdemes kiemelni: történelmi drámáit, melyek közül az egyik legérdekesebb az 1849 májusában, Erdélyben játszódó, tévéfilm alapjául is szolgáló *Ítéletidő* (1979), amely azt a kérdést boncolgatta, hogy miért fulladt kudarcba a magyar és román nép összefogása, miért nem jött létre a történelmi kiegyezés, s ebben kinek milyen felelőssége van. Három évvel korábban jelent meg az *Egy előítélet nyomában* (1976) című könyve, amely a *Valóság* hasábjain publikált tanulmányán alapult, és személyes emlékein töprengve a magyar zsidóság sorsát, az antiszemitizmus okait kutatta. Ez a műve részét képezte a holokauszt utáni eszmélésnek, hiszen nagyjából három évtizeddel a vészidő után jelentek meg olyan fontos alkotások, mint Ember Mária *Hajtúkanyarja* (amely Szász György közvetlen inspirálója volt), Moldova Györgytől a *Szent Imre-induló* vagy éppen Kertész Imrétől a *Sorstalanság*. Szász írását egyébként beválogatták az 1984-ben napvilágot látott, Hanák Péter szerkesztette, Pozsgay Imre

előszavával legitimált *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* címet viselő kötetbe is, többek között Bibó István és Molnár Erik írásaival egyetemben.

Végezetül Száraz György volt, aki szintén a *Valóság* hasábjain higgadt és határozott választ adott Ion Lăncrănjan hírhedt magyarellenes pamfletjére, amely *Egy furcsa könyvről* címmel 1983-ban a Magvető Kiadó gondozásában is nyomdafestéket látott. Vagyis Száraz György sok tekintetben úttörőnek számított, vitákat indukált, s éppen a rendszerváltás hajnalán hunyt el, 1987 utolsó napjaiban. Ekkor, pályája zenitjére érve, a *Kortárs* folyóirat főszerkesztője volt, és sajátos, manapság kevésbé értett és vizsgált szerepben dolgozott: nem tekinthető nyílt ellenzékinek, elfogadta és bejátszotta a rendszer által kínált lassan táguló mozgásteret, de maga is részét képezte a fennálló hatalmi képletnek.

Ennek a könnyű leegyszerűsítésekre alkalmas kínáló összetett helyzetnek az ábrázolására törekedett fia, Száraz Miklós György több mint 500 oldal felölelő, számos eredeti dokumentumot közlő, privát és köztörténeti forrásokat nagyszerű arányban vegyítő családregrényében. Bár a címben is kijelölt főszereplő az édesapa, és fia is elismeri, hogy elsősorban az ő titkát szerette volna megfejtetni, de sokat megtudunk az édesanyjáról, a nagyszülőkről, a dédszülőkről, az oldalági rokonokról is. Közben bejárjuk a történelmi Magyarországot, sőt Európát térben és időben: a dualista Monarchiától a nyolcvanas évek félellenzéki világáig, Rozsnyótól a Dél-Olaszországban lévő Asinara szigetéig. Az elbeszélés nem lineáris, de fő vonalait könnyen követhetők: a szülők megismerkedése, szerelme és házassága, főként kettejük leveleinek felidézésével, az édesapa fiatalokora, felvidéki évei, a lakosságcsere és a német kitelepítés időszaka, a zsidósághoz való viszonya, a témáról szóló könyvének utóélete. Bőségesen tárgyalatik az 1956-os forradalom budapesti és szegedi eseményfolyama, a két szülő élményanyagán átszűrve, és sok apró mozaikkockát tudunk meg a megtorlás, majd a kádári konszolidáció mindennapjairól is. A könyv hallatlan kincsesbánya a mentalitás- és társadalomtörténet művelőinek, bizonyos értelemben Oravecz Imre *Ondok gödre* és *A kaliforniai fűrj* című köteteivel vethető egybe, bizvást ajánlható kötelező olvasmánynak egyetemi szemináriumokon, akár történelem szakos hallgatók számára is.

A személyes forrásokat: naplót, leveleket, memoárokat Száraz Miklós György eleven és izgalmas történetmeséléssel köti össze, ez teszi a munkát nehezen lerakhatóvá. A sok szál között szinte megbújva, elrejtőzve, de mégis makacs következetességgel bukkan fel a „Mi történt az 50-as években apámmal?” kérdése. Eléggyé egyértelműen, de mégsem zavaró nyíltsággal kimondott vonatkoztatási pont mindez: Száraz György 1950/51-ben a jugoszláv határ mellett szolgáló katonaként részt vett egy fegyveres szervezkedésben, ám lebukását követően mégsem ítélték halálra, hanem négy év börtönt követően szabadulhatott, éppen egy hónappal a forradalom kitörése előtt. Emberi szempontból tovább bonyolítja ezt az időszakot egy szenvedélyes szerelem: a könyvben Capelli Beátaként szerelő fiatal lány, akinek neve nem, de az alakja teljességgel valóságos, Száraz György párja volt a lebukást megelőzően. Mint a közölt szövegekből kiderül, a lány bőségesen adott információival segítette az Államvédelmi Hatóságot a szervezkedés felgöngyölítésében. Ám Száraz maga sem ártatlan, már-már azon gondolkodik, hogy feladja a résztvevőket, egyenesen Rákosi Mátyás titkárságához akar fordulni, amikor ő maga is a letartóztatás sorsára jut. S a források tanúsága szerint vállalja, hogy informálja a politikai rendőrséget, tehát köznyelvi kategóriák szerint besúgóvá válik. Az író élénken foglalkoztatják édesapjának tettei, így ügynöki ténykedése is, amelyet a helyén kezel, nem nagyít fel az élettörténet más releváns szeleteihez képest. Ez feltétlenül dicsérendő, igaz az ügynöki tevékenység értelmezése részben homályban marad. Ennek oka főképpen gyakorlati: csupán közvetett források bizonyítják Száraz György tevékenységét, nem saját dossziéinak feldolgozásáról van szó. Az is roppant tanulságos, ahogyan mindezt az információt Száraz Miklós György megtudta: bár ő maga már a Történelmi Hivatal megalakulásakor utánajárt apja múltjának, és nem kapott az ügynöki tevékenységre vonatkozó értesülést, de egy úgymond jóakarató kutató, aki

egyszerűen kitépett egy iratot még 1992-ben a vonatkozó dossziéból, elküldte neki. A kutatói tisztességtelenség és manipulációs szándék iskolapéldája, egyben a téma szerencsétlen szabályozásának s kicsit a magyar rendszerváltásnak is hú tükre az eset. Mások is eshettek hasonló csapdába: sokáig ugyanis a törvény tilalma következtében éppen a közvetlen családtagok nem ismerhették meg apjuk, anyjuk, testvérük ügynökmúltját. Ráadásul aki a feldolgozás korai szakaszában fordult a levéltárhoz, és később nem tudta/akarta megismételni az eljárást, sok mindent nem kapott meg, amihez idő és emberi erőforrás hiányában eleinte nem juthatott hozzá. Éppen ezért kicsit óvatosabb lettem volna a szerző helyében a határozott erkölcsi ítéletalkotással: édesapja maga is megfigyelt volt, a hálózati szereplés története is megért volna további vizsgálódásokat.

Ám a kötetnek mindezek ellenére csupán járulékos kelléke Száraz György ügynöki tevékenysége, ennél sokkal fontosabb tudás birtokába juthatunk. Egy budai keresztény középosztálybeli család hányattatásának ábrázolása egy kamasz fiú szemszögéből: iskolaváltások, erősödő antiszemitizmus, a rozsnyói mikrovilág, a turanizmus hatása, a felvidéki kitelepítés, a törökbálinti beköltözés és a svábok elűzésében való részvétel ábrázolása a mű legragyogóbb fejezeteit alkotják. Mostanában kevés szó esik a hajdanán sokat emlegetett történetírói távlatról, holott a sikeres elbeszélés nagyon is fontos tényezője. Ezeknél a fejezeteknél éreztem azt, hogy Száraz Miklós György nagyszerűen bemérte a távolságot: egyszerre volt kellően közel és távol, ezért a kapott kép világos és érhető. Ehhez hasonlóan jól sikerült az 1956-os forradalom ábrázolása is: nem esett sem az indokolatlan heroizálás, sem az értetlen távolságtartás hibájába. Ezek az órák és percek egyszerre tétovák és szépek, érzelemmel telítettek és hétköznapiak a könyv hasábjain, remekül egybesimul a nagybetűs történelem, amely bizonyos körülmények között igenis formálja a mindennapokat élő ember életét, igaz, nem túl sokáig, mégis tagadhatatlanul.

A mű kisebb részét képezik az 1970-es, 80-as évtizedek eseményei, amelyek közül feltétlenül fontos Száraz György beszélgetése a zsidóság kapcsán született könyvéről Latinovits Zoltánnal és Scheiber Sándorral, 1984-es amerikai látogatásának leírása, valamint a román–magyar viszonyról s az ezt meghamisító kötetéről írott, a korabeli, itteni és határon túli olvasóközönséget egyaránt lázba hozó munkája fogadtatásának leírása. Ezek a fejezetek sokkal közelebb visznek minket a Kádár-korszakról szóló megbízható történeti tudás kialakításához, mint az üresen kongó erkölcsi szövegek hangoztatása.

Nem tudni, mi lesz e kötet sorsa, mennyire kapja meg a méltányos kritikát és a szerzőt joggal megillető elismerést. A szépirodalmi ítések minden bizonnyal számos más szempontot is mérlegelnek, de abban bizonyosak lehetünk, hogy a mentalitás- és életmód, sőt tágabb értelemben vett eszmetörténeti kutatások számára fontos szöveget alkotott meg Száraz Miklós György. Egy szerteágazó élettörténeten belül helyére került az ügynöki múlt is, arányosan tárgyalta a témát, s ezzel komoly szolgálatot tett a kérdéssel érdemben szembenézni akarók számára is. Reméljük, hogy a regény iránytűként és lámpásként is szolgálhat, akár szépirodalmi, akár történetírói alkotásról legyen szó: ha azt szeretnék, hogy az utánuk következő generációk is olvassanak a huszadik századi magyar történelemről, benne a politikai rendőrségről, ezt az utat érdemes követni.